

УДК 81'27

МОВНА ПОЛІТИКА: ТЕРМІНОЛОГІЧНО-КАТЕГОРІЙНИЙ ВИМІР

Макарець Ю.С.

кандидат філологічних наук, доцент

докторант кафедри української мови

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

makarets_iuliia@ukr.net

Стаття присвячена з'ясуванню змістового наповнення терміна “мовна політика” та її визначальних категорій. Проаналізована сутність мовної політики як соціолінгвістичного поняття та напряму національної політики. Основний акцент зроблений на дослідженні співвідношення базових понять цієї галузі, таких як мовна політика та мовне планування, мовне будівництво, мовний менеджмент, мовний маркетинг, державна та офіційна мови, мови національних меншин та регіональні або міноритарні мови. Окреслені основні підходи до тлумачення понять у світовій та вітчизняній соціолінгвістичній і правовій практиці.

Ключові слова: мовна політика, мовне планування, державна мова, офіційна мова, мова національної меншини, міноритарна або регіональна мова.

LANGUAGE POLICY: TERMINOLOGICAL AND CATEGORIAL DIMENSION

Makarets I.S.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

National Pedagogical Dragomanov University

The article is devoted to the clarification of the content of the term ‘language policy’ and its defining categories. Language policy is interpreted as a branch of national policy that embodies in the complex of ideological, political, legal, administrative, economic and educational measures, which are aimed at development of a language, expanding its functions, setting the balance between languages, changing or maintaining of language situation, solution of language conflicts etc. In the article the correlation between such concepts as language policy and language planning, language building and language management is defined. Language planning and forecasting, language building, language regulation and language management, language marketing, etc are interpreted as components of language policy. Also its key categories, around which language relations in the state are built, such as state language and minority language are considered. The differences between terms ‘state language’ and ‘official language’ are found out. The analysis showed that these differences have historical and cultural (existence of ethnic groups that live compactly in a certain area) and administrative (federated system or existence of autonomy in a state structure) nature. Analysis of distinction of terms ‘regional or manority language’ and ‘minority language’ in domestic studies showed that it has mostly artificial character and connected with trying to overcome the negative effects of ratification of The European Charter for Regional or Minority Languages. The main argument for such distinction is that the first term concerns the languages that are threatened with extinction. The article shows that European practice does not know such distinction and that confirmation that the Charter relates only to threatened languages is in its text, and not in the content of these terms.

Thus in the article the essence of language policy as a sociolinguistic concept and direction of national policy is analyzed. The main emphasis is on the study of the relation between basic concepts in the field, such as language policy and language planning, language construction, language management, language marketing, state and official languages, languages of national minorities and regional or minority languages. The main approaches to their interpretation in the world and in particular in the national sociolinguistic and legal practice are outlined.

Key words: language policy, language planning, state language, official language, language of national minority, minority or regional language.

Попри те, що сьогодні пересічні громадяни, реалізуючи свої політичні права і свободи, насамперед за все керуються економічними інтересами й вимірюють успішність держави в економічних категоріях, для її процвітання не менш важливим є розв'язання проблем гуманітарних. У ХХІ ст. у світі вже міцно утвердилося переконання, що правомірною підставою для політичного відокремлення певної етнічної групи є її етнокультурна своєрідність, на яку чи не найвиразніше вказує мовна відмінність (Gal, Irvine, 1995). Міжнародний режим мовних прав “визнає та захищає зв'язок будь-якої людини передусім з однією мовою (“рідною”), на підставі якої людей об'єднують у групи” (Кулик, 2010, с. 410), саме тому аксіологічним стало уявлення “одна етнічна група – одна-єдина мова” (Огієнко, 1994). Відсутність власної мови як однієї з найвиразніших етнокультурних ознак може поставити під сумнів правомірність претензій спільноти на національне самовизначення. Саме тому регулювання мовних відносин особливо для молодих держав набуває першочергової ваги і визначає актуальність мовнополітичних студій.

Галузь національної політики держави, що торкається мовних відносин, привертає увагу політологів, правознавців, соціологів, етнологів, лінгвістів та ін. Серед мовознавців-соціолінгвістів як загальнотеоретичних, так і національноспецифічних питань мовної політики окремих держав торкалися Б. Ажнок, Р. Белл, Ю. Бестерс-Ділгер, І. Больман, Л. Булаховський, І. Власенко, В. Григор'єв, О. Данилевська, В. Демченко, Г. Євсєєва, М. Ісаєв, Л-Ж. Калве, Л. Лазаренко, Є. Лакінський, Б. Ларін, Д. Лейтін, М. Лесів, У. Маккі, Л. Масенко, М. Міщенко, І. Огієнко, Д. Пул, М. Сігуан, Т. Скунтабб-Кангас, Феллер, Дж. Фішман, Ю. Хабермас, Ф. Швейцер, М. Штець, Л. Щерба та ін. В Україні протягом останніх десятиліть особливо увагу привертало суміжні проблеми мовної ситуації та мовної екології. Докладні розвідки на цю тему належать С. Ермоленко, Л. Нагорній, Ю. Огульчанському, О. Пономареву, В. Радчуку, О. Тараненку, Н. Ткач, І. Фаріон та ін. Водночас актуальна мовна ситуація в Україні та стан екології української мови свідчать про потребу подальшого розроблення соціолінгвістичного аспекту в дослідженні мови, зокрема питань, що стосуються мовної політики держави.

Метою статті є з'ясування сутності мовної політики як частини національної політики держави та її основного категорійно-поняттєвого апарату.

Попри те, що термін “мовна політика” почав набувати популярності тільки в ХХ столітті, саме явище свідомого втручання в мовну ситуацію в країні було відоме вже давно. Очевидно, що величезні імперії минулого, як наприклад, Персія, Мідія, Ассирія, Римська імперія, об'єднуючи різні етнічні групи, мали забезпечувати донесення владних розпоряджень місцевому населенню, а отже, була потреба перекладу місцевими мовами і визначення та підтримки транскордонних мов. Проте вивчати це явище почали значно пізніше. У ХІХ – ХХ ст. серед мовознавців посилювався інтерес до того, чи можливо впливати на саму мову. Ф. де Соссюр (1977), стверджуючи, що мова є явищем суспільним, водночас уважав, що колектив мовців не може впливати на неї ззовні й не має “влади над жодним словом” (с. 104). Зазначаючи, що “мова – це скарб, який практика мовлення відкладає у всіх, хто належить до одного суспільного колективу, це граматична система, яка віртуально існує в кожного в мозку, точніше кажучи, у цілої сукупності індивідів, бо мова не існує повністю в жодному з них, вона існує повною мірою тільки в колективі” (с. 52), учений зауважував, що “людині не під силу внести навіть найменшу зміну в знак, уже прийнятий певним мовним колективом” (с. 101). І навіть більше: “Не тільки окрема людина не могла б, якби захотіла, ні в чому змінити зроблений уже мовний вибір, але й сам мовний колектив не має влади над жодним словом; суспільство приймає мову такою, якою вона є” (с. 104). Усі зміни, на думку вченого, відбуваються в мові завдяки мовленнєвій практиці, а не через бажання мовця або колективу мовців.

Натомість І.О. Бодуен де Куртене (1963) висловлював думку про “можливість і доцільність організованої свідомої політики щодо мови” (с. 12). Аналізуючи засади лінгвістичної концепції А. Шлейхера, вчений зокрема критикував німецького мовознавця за те, що він “уважав себе тільки суворим наглядцем природного розвитку мови”, заперечував “вплив на мову людської

свідомості” і не допускав “утручання волі людини у суто природний розвиток слова людського” (с. 51). Крім того, говорячи про “боротьбу мов за існування” на прикладі російської і татарської мов, він наголошував, що в природні процеси можливе “свідоме втручання адміністративної влади та інших політичних і суспільних чинників”, які вдаються до запобіжних і примусових заходів, що може відчутно вплинути на кінцевий результат (с. 367).

У вітчизняному мовознавці значну роль у формуванні вчення про мовну (“рідномовну”) політику відіграли праці І.І. Огієнка (1994), який зазначав, що “рідномовна політика – стара, як сам світ, бо повстала вона ще відтоді, коли люди вперше зачали творити організовані громади”. З часом “кожний народ виробляв собі певну реальну практику, щоб найвірніш забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої затримки в їхнім розвою”, але наука про мовну політику “чи про рідномовні обов’язки – наука наймолодша, створена головно за останній час” (с. 2–3).

Поступове зростання інтересу до соціального аспекту розвитку мов наприкінці ХІХ і ще помітніше – на початку ХХ ст. пов’язане з інтенсивними соціальними змінами, які відбувалися в цей період. Революції і війни спричинили зміни кордонів на політичній карті Європи, появу нових націй і відродження старих. “Утвердження нових держав за тих років відбувалося паралельно зі зміною статусу мов: мови підкорених народів з досить вузьким функціональним полем після проголошення державної незалежності здобували статус державних” (Данилевська, 2009, с. 16). Ідеться про болгарську, сербську, чеську, хорватську, словенську та інші мови. “Балканізація” (фрагментація) карти Європи відбувалася в умовах розквіту націоналізму, неодмінним складником якого є рідна мова. “Початком політичної консолідації нації скрізь було мовне питання: вимога вибороти рідній мові загальні демократичні права. Від проголошення державної незалежності для більшості народів розпочинається період фактичної деколонізації, тому декларативна зміна статусу рідної мови потребує практичних заходів. Такі заходи передбачають розвиток освіти рідною мовою, створення національних терміносистем, кодифікацію правописних норм, збільшення обсягу книжкової продукції тощо” (Там само, с. 17). Мовна політика Європи почала все більше орієнтуватися на підтримку “малих” мов, які в умовах наростання глобалізації опинялися під все відчутнішою загрозою експансії з боку мов “великих”. Іншим напрямом мовної політики у ХХ ст. була агресивна мовна асиміляція населення, до якої вдавалися в СРСР. На відміну від попередніх періодів, коли держава обмежувалася прямими заборонами або обмеженнями щодо вживання певних мов, радянський адміністративний апарат почав цілеспрямовано втручатися й намагався керувати процесами мовного поступу. Ішлося про заходи, спрямовані на асиміляцію мовної системи через штучне втручання в її літературний стандарт.

Сьогодні інтерес до мовної політики не згасає, а набирає нових обертів. Мовознавці досліджують проблеми мовних зсувів, мовної екології, білінгвізму й багатомовності, виокремлення нових мов та загрози зникнення тих, що існують. Усвідомлення актуальності цих питань вийшло за межі суто наукових студій, про що свідчить чимала кількість міжнародних нормативних актів і рекомендацій (Ради Європи та ООН) у сфері мовних відносин. Це засвідчує, що продумана мовна політика є практичною необхідністю в умовах глобалізаційних і демократизаційних процесів.

У соціолінгвістичних студіях існує неузгодженість не тільки в поглядах на зміст самого поняття “мовна політика”, а й щодо термінологічного його визначення. Як зауважує Є.А. Мацнева (2010), “у Франції був запропонований термін “мовна облаштованість”, у Канаді – “мовне регулювання”, в Іспанії введений у побут термін “мовна нормалізація” (с. 101). Тривалий час у радянській науці поряд із терміном “мовна політика” і навіть частіше в тому самому значенні використовували термін “мовне будівництво”, у західноєвропейській і американській практиці – “мовне планування”, а Т.В. Ковальова (2008) відзначає популярність протягом останніх десятиліть термінів “мовний маркетинг” та “мовний менеджмент” (“мовне управління”).

Щодо термінологічних одиниць “мовне планування” і “мовне будівництво” тривалий час існувала думка про їх тотожність із терміном “мовна політика”, однак згодом ця думка була спростована. Французький дослідник Л-Ж. Калве назвав мовне планування “конкретним впровадженням мовної політики” (Лазаренко, 2002, с. 6), американський лінгвіст Е. Хауген (1975) під “мовним плануванням” розумів “прескриптивну лінгвістику” і називав його одним із різновидів мовної політики, що має займатися “збиранням матеріалу у великих масштабах, розглядом альтернативних планів діяльності, прийняттям рішень та, нарешті, їх упровадженням найрізноманітнішими методами”. Поступово вчений перейшов від розуміння цього терміна як “діяльності з підготовки нормативної орфографії, граматики і словника, якими керуватимуться у своєму письмовому й усному мовленні члени неоднорідних мовних колективів” до витлумачення його як “винесення судження у формі однієї з кількох наявних мовних форм” і визначення її як “оцінки мовної зміни” (Там само). Конкретизуючи свою думку, Е. Хауген зауважив, що до завдань мовного планування не належить заохочення або попередження мовних змін, захист одноманіття чи розмаїття мовлення мовців, протидія або сприяння процесам міжмовних запозичень, підвищення ефективності на шкоду красі чи збереження тієї мови, для якої воно призначене, адже навіть може бути спрямоване на зсув однієї мови в бік іншої. Натомість мовне планування “стосується передеусім офіційних, а не неофіційних мовних стилів, особливо в писемній їх формі. Будь-який вплив офіційного стилю на неофіційний є вторинним, первинна мета – впливати на офіційний стиль за посередництвом змін у письмовій формі його вираження” (Там само). Слідом за Х. Клоссом Дж. Фішман (2009) оперує термінами корпусне і статусне мовне планування. Якщо в першому випадку йдеться про створення писемної системи, офіційного правопису, термінології тощо, то другий, перебуваючи з корпусним плануванням у тісному зв’язку, наближений до сучасного розуміння мовної політики. “Природу і напрям корпусного планування посутньо відбиває й спрямовує середовище статусного планування – суспільні схильності, ідеологій і стосунки, – в якому воно здійснюється” (с. 14). На думку К. Істмена (1983), мовне планування на працьовує рекомендація для мовної політики щодо успішного врегулювання мовної ситуації в країні. Подекуди під мовним плануванням розуміють також “сукупність конкретних заходів, що здійснюються в рамках мовної політики з метою впливу на мовну комунікацію у співтоваристві, як правило, шляхом вибору напрямку розвитку його мов” (Ковальова, 2008).

Попри певну відмінність наведених визначень очевидно, що мовне планування є тільки одним з етапів мовної політики, а його – завдання доречно визначити загальний напрям мовного розвитку та напрацювати рекомендації щодо конкретних заходів його реалізації.

Термін “мовне будівництво” сьогодні вживають усе рідше і найчастіше зводять до складника мовної політики, здебільшого – до того, що Дж. Фішман (2009) називає “корпусним плануванням”. Л.П. Нагорна (2005), дотримуючись цього погляду, розмежовує терміни за першочерговими цілями: “У фокусі мовної політики перебувають певні політичні цілі, які досягаються шляхом впливу на мовну практику, насамперед забезпечення національної консолідації через розширення сфери впливу державної мови. Мовне будівництво зазвичай розглядається як частина мовної політики і являє собою комплекс конкретних заходів, що здійснюються на державному і регіональному рівнях” (с. 240–241). Натомість А.М. Баранов (2001) вважає мовну політику й мовне будівництво складниками “державного регулювання мови”. Якщо перша, на його думку, зорієнтована на розв’язання політичних питань, то друга – на розроблення навчальних програм і вдосконалення мовного стандарту (с. 208–209).

Поняття “мовний менеджмент” і “мовний маркетинг” є порівняно новими в соціолінгвістиці і з’явилися у відповідь на все глибшу інтеграцію різних галузей наукового знання. Під мовним менеджментом розуміють складник державного регулювання, що “відповідає за здійснення регулятивно-контрольної функції держави у сфері мовних відносин в умовах культурного, етнічного розмаїття, політичного та ідеологічного плюралізму і динаміки розвитку суспільства” і має на меті визначити “конкретні механізми розробки і впровадження мовнополітичних рішень, функції і повноваження центральних і регіональних державних органів у сфері

регулювання мовних відносин і спрямований на досягнення позитивного результату” (Ковальова, 2008). Термін “мовний маркетинг” уживається рідко. Під ним мають на увазі різновид соціального маркетингу, що “пропонує нові ідеї і нові перспективи” (Там само) у сфері регулювання мовних відносин і здійснюється за допомогою методів переконання, стимулювання, збільшення кредиту довіри. П. Іфукор (2011) розуміє під мовним маркетингом “дискурс, націлений на “промування” і “продаж” певних культур та ідеологій у мультикультурних і багатомовних середовищах” (с. 115). Отже, ідеться про маркетингові технології у сфері мовної політики.

Сам термін “мовна політика” сьогодні розуміють по-різному, спектр його тлумачень доволі широкий – від метамовних рефлексій та ідеологічних принципів до конкретної системи заходів, до яких вдається держава чи суспільні інституції з метою регулювати мовні відносини в суспільстві. В.М. Брицин (2004) визначає мовну політику як “сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи” (с. 357). Натомість саме дієвий її характер наголошений у витлумаченні мовної політики як “заходів держави щодо розв’язання питань розвитку мови в соціумі, країні” (Масенко, 2010, с. 93) та “діяльності суб’єктів етнополітики (держави, етноспільнот, політичних партій та ін.), спрямованої на вирішення національно-мовних інтересів, гармонізацію національних відносин та зміцненні стабільності поліетнічного суспільства” (Куць, 2004, с. 7). О.О. Селіванова (2011), поєднуючи рефлексивний і дієвий аспекти, розуміє мовну політику як “концентроване вираження ідеологічних і соціальних принципів, що визначають політичне, теоретичне та практичне ставлення тієї чи іншої державної системи (органів влади) до функціонування, розвитку та взаємодії мов, до їхньої ролі в житті народу чи народів, яке реалізується в сукупності ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов, зміну чи збереження мовної ситуації в державі, регіонах, соціумі” (с. 445–446). Таке тлумачення видається найповнішим, адже враховує всі етапи здійснення мовної політики. Значно спрощеним є підхід до неї як “свідомого втручання в будівництво літературної мови з боку держави” (Шайкевич, 1995, с. 179), оскільки обмежує як коло суб’єктів мовної політики, так і її напрямів.

Усі дослідники однакові в тому, що мовна політика є частиною національної політики, спрямованої на врегулювання мовних відносин та розв’язання мовних конфліктів і залежить від “типу держави (мононаціональної чи багатонаціональної, або поліетнічної), розвитку її економіки, ваги у світовій спільноті, від владних структур і особистостей, активності суспільних організацій, міжнародних зв’язків різного типу, прихованих і явних випадків ксенофобії і т. ін.” (Селіванова, 2011, с. 446). Мовна політика має широкий спектр завдань, серед яких можна виділити юридичний, адміністративний, науковий, освітній та економічний напрями. Так, до мовнополітичної сфери належать питання розроблення законодавчої бази щодо визначення статусу мов та встановлення мовних режимів; адміністративне регулювання мововжитку в публічній сфері, освіті, ЗМІ; розроблення писемності для безписемних народів або її вдосконалення; прогнозування та планування мовного поступу, зокрема щодо поширення державної мови, засвоєння населенням мови міжнаціонального спілкування, формування дво- або багатомовності тощо; сприяння розвитку певних мов; удосконалення літературних стандартів, зокрема реформування правопису, стандартизація терміносистем, встановлення контролю за запозиченнями; планування вивчення мов і розроблення навчальних програм та укладання навчальної літератури тощо. Здійснюють мовну політику законодавчі й виконавчі органи державного управління; комітети в справах освіти, преси, масової комунікації, видавничої справи, кіномистецтва; дослідницькі центри, зокрема мовознавчі інститути Академії наук, служби перекладів, культури мови і т. ін.; суспільні організації, політичні партії, асоціації вчителів, науковців, письменників, журналістів тощо (Там само).

Мовна політика тісно пов’язана з поняттями “мовна норма” та “мовний стандарт” як елементами корпусного планування та “державна (офіційна) мова”, “мова національної

меншини”, “міноритарна або регіональна мова”, “міжнародна мова” як компонентами планування статусного. Є.А. Мацнева (2010) слідом за І. Попеску вважає доцільним виділяти ширше коло “офіційно визнаних у різних державах типів статусів мов”: єдина офіційна мова, спільна (співофіційна) офіційна мова, регіональна (коофіційна) офіційна мова регіону, заохочувана мова (не має офіційного статусу, але її використовують у державних установах), терпима мова (не заохочувана, але й не заборонена владою), стримувана мова. Однак така класифікація потребує уточнення, адже політика ігнорування або стримування розвитку певних мов хоч безумовно і трапляється, але, з огляду на сьогоднішню зорієнтованість західної політики на збереження світового мовного розмаїття, офіційно як така не оголошується.

В умовах української дійсності актуальним є з’ясування співвідношення понять “державна” й “офіційна” мови. У роки незалежності України окремі політичні сили маніпулювали цими термінами й пропонували надати статус офіційної російській мові, зберігши, відповідно до Конституції, за українською статус єдиної державної мови. Для того, аби розуміти міру доцільності такої пропозиції, потрібно проаналізувати функціонал цих понять та дослідити світову практику вживання термінів.

Державну мову визначають як “закріплену законодавством мову, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв’язку та інформатики” (Німчук, 2004, с. 135). В українському законодавстві під державною мовою розуміють таку, якій Конституцією “надано статус мови офіційного спілкування посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування під час виконання посадових обов’язків, а також мови діловодства і документації цих органів та посадових осіб” (Термінологія законодавства). Практика законодавчого закріплення статусу державної (офіційної) мови трапляється тільки в багатонаціональних державах. Деякі країни з більш-менш однорідним етнічним складом (Нідерланди, Норвегія, Великобританія) не встановлюють національну мову як державну на рівні законодавства, адже традиційно нею є мова більшості населення. Та сьогодні держави переважно мультинаціональні, а тому регулюють це питання на рівні Конституції і законів. При цьому вони використовують як термін “державна мова”, так і “офіційна мова”. В. Василенко (2016) зазначає, що “терміни “офіційна мова” і “державна мова” є тотожними, оскільки офіційна мова держави не може не бути державною, а державна мова не може не бути офіційною. Не випадково в конституціях європейських держав використовують або термін “офіційна мова”, або термін “державна мова”, але ніколи не вживають обох термінів в одному законодавчому акті” (с. 75). Останнє узагальнення, щоправда, спростовує спостереження Ю.Ф. Прадіда (2006) про те, що обидва поняття (офіційна і державна мови) трапляються в конституціях Швейцарії та Іспанії:

“У Швейцарії поняття державна мова ширше, ніж поняття офіційна мова, бо згідно з Конституцією цієї країни державними мовами є німецька, французька, італійська і ретороманська, хоч остання практично й не використовується в державному та громадському житті, а офіційними – німецька, французька, італійська” (с. 129). В Іспанії ж навпаки: ширшим є поняття офіційної мови. Іспанська Конституція проголошує державною мовою кастильське нарідчя, решту нарідч – офіційними мовами відповідних регіонів (Там само). В.В. Заблоцький (2007) детальніше дослідив географію терміновживання: “Так, у 201 країні проголошено мов як державних 230, офіційних – 97 (66 держав закріпили дві та більше державні або офіційні мови, переважно народів-автохтонів). Офіційна мова виступає принаймні в двох значеннях: як державна або в спілкуванні різномовних суб’єктів на внутрішньодержавному чи міжнародному рівнях за згодою сторін” (с. 7–8). Отже, обидва терміни (державна мова і офіційна мова) можуть траплятися в одному законодавчому акті, але при цьому першій надають загальнодержавного значення, а другу визнають регіональною або її функціонування обмежують певними сферами. На думку Є.А. Ткаченка (2009), зближення понять “державна мова” та “офіційна мова” пов’язане з тим, що обидва поширюються на офіційне спілкування. На основі аналізу світової практики конституційно-правового регулювання мовних відносин автор робить висновок, що державна

мова є засобом офіційного спілкування на всій території держави, а офіційна – на певній її частині (в автономії, області тощо). Вчений називає 4 критерії розмежування цих понять: 1) офіційна мова не має державотворчої ролі, а державна виконує функцію консолідації, інтегруючи всі національні групи в єдиний народ; 2) державна мова є засобом офіційного спілкування на всій території держави, а офіційна – у певному регіоні; 3) офіційна мова є засобом офіційного спілкування органів влади, а державну мову використовують також в освіті та ЗМІ, тобто вона охоплює всі сфери життя суспільства; 4) статус державної мови встановлює парламент, а суб'єктом надання статусу офіційної є також відповідні адміністративно-територіальні одиниці. Такий підхід до розмежування офіційної і державної мови видається дещо умовним з огляду на те, що офіційна мова все ж перекриває сфери використання державної. Крім того, автор ігнорує історико-культурні й етнопсихологічні чинники, що в контексті мовного питання є неприпустимим.

За спостереженням Г.В. Янковської (2014), існує закономірність у вживанні термінів “офіційна мова” та “державна мова” (в значенні офіційної загальнодержавної мови) в законодавстві різних держав: “На Сході – це переважно державна мова (Україна, Росія, Білорусь, Грузія, Латвія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан та ін.), на Заході – офіційна (Болгарія, Ірландія, Кіпр, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Хорватія, Іспанія, Португалія та ін.)” (с. 124). На думку дослідниці, це пов'язане з тим, що в пострадянських країнах процес державотворення завершився значно пізніше, і одним із важливих гуманітарних кордонів і символів держави стала окрема мова.

Водночас існує підхід, за яким поняття офіційної і державної мови розмежують, не звужуючи географію офіційної мови до регіональної. Науковці часто знаходять відмінність у дуже важливій, але й дуже абстрактній символічній функції, яку виконує державна мова: “Державна мова” є мовою, що виконує інтеграційну функцію в державі, є її символом... “Офіційна мова” є мовою державного управління, судочинства, законодавства...” (Селванова, 2011, с. 446). Символьному підходу протиставлений суто прагматичний підхід. Наприклад, Л.М. Васильєва (2004) вважає, що статус державної мови часто потрібно надавати не мові етносу, самоназва якого покладена в основу назви геополітичного суб'єкта (і яка, отже, може виконувати символічну функцію), оскільки чисельно цей етнос іноді не переважає, та й не всі його представники можуть обрати рідну мову для використання в офіційних сферах спілкування. На її думку, іноді варто застосовувати суто кількісний критерій визначення державної мови. Видається доречним зауважити, що за такого підходу державна мова втрачає функцію символу національної держави і перетворюється на суто прагматичний інструмент.

Існують також інші погляди на співвідношення аналізованих понять: їх розрізняють тільки на підставі того, що статус державної мови законодавчо закріплений, але при цьому ототожнюють сфери вживання (Забеліна, 2010, с. 38); термін “державна мова” використовують у внутрішньодержавних відносинах, а “офіційна мова” – у міжнародних (Шадже, Маргієв, 2011); державна мова є основним засобом спілкування більшості населення і виконує інтеграційну функцію, а офіційна мова обов'язкова або може використовуватися тільки у визначених законодавством офіційних сферах (Айрапетян, 2013).

Безперечно, пильна увага науковців неодмінно знайде відтінки значень у цих термінологічних одиницях. Однак видається, що коректніше формулювати питання не тільки про те, чи відмінними (і якою мірою) є ці поняття, а й про те, чи доречним є їх розмежування в законодавстві конкретної країни в конкретних мовно-культурних умовах. Конституційний Суд України (КСУ) (1999) уживає ці терміни як тотожні (“під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя”). Крім рішення КСУ “у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)”, термін “офіційна мова” в інших

нормативних актах України не трапляється, що відповідає потребі мовної інтеграції України, якій могло б зашкодити розмежування державної та офіційної мов, ставши підставою для розквіту мовного сепаратизму.

Отже, основними ознаками державної мови є державотворча, символічна й інтеграційна функції. Державна мова є засобом офіційного спілкування та повсякденного спілкування більшості населення, одним із чинників національної безпеки та пріоритетних національних інтересів, їй державою гарантований захист і розвиток, державна мова обов'язкова для вивчення всіма громадянами.

Для вітчизняних мовнополітичних студій важливим є з'ясування пропорційності понять "мови національних меншин" та "регіональні або міноритарні мови", оскільки з ними пов'язані численні маніпуляції положеннями Європейської хартії міноритарних або регіональних мов. В офіційному українському перекладі назва Хартії подана як "Європейська хартія регіональних мов або мов меншин". Про помилковість цього перекладу, що зумовлює і неправильність трактування, неодноразово писали вітчизняні правознавці і соціолінгвісти. Так, вони зазначають, що в оригіналі вжитий термін "minority languages", який потрібно перекладати як "міноритарна мова" (Масенко, 2012). Хартія (1992) дає визначення базового поняття: "minority language" – це мова, яка "і) традиційно використовується в межах певної території держави її громадянами, які утворюють групу, за своєю чисельністю меншу, ніж інше населення цієї держави; ii) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; до них не належать діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів". Загалом це визначення співзвучне з тлумаченням мови національної меншини, щодо якої О.О. Селіванова (2011) зазначає, що така мова "визначається поняттям етнічної групи, що не є доміантною, поступаючись кількісно іншим групам у державі, усвідомлює власну етнічну самобутність, демонструє почуття солідарності, спрямоване на збереження своєї культури, традицій і мови" (с. 446). Разом із тим Л.Т. Масенко (2012) все ж зауважує, що "термін "міноритарна мова" вживається щодо малопоширеної мови, а не щодо будь-якої мови національної меншини". Аналіз уживання цього терміна в документах міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, у звітах держав щодо справ національних меншин засвідчує, що термін "minority language" загалом тотожний поняттю "мова національної меншини", і їх розмежування є швидше штучним. Відмінність, про яку говорять дослідники (щодо позначення терміном "міноритарні мови" тільки мов, які перебувають під загрозою зникнення), не закладена в самих термінах. Ідеться про обмеження, яке накладає контекст, адже з преамбули Хартії зрозуміло, що її положення стосуються тільки мов національних меншин, які потребують підтримки, аби не зникнути, а не мов усіх меншин, які проживають на території держав, що ратифікували Хартію. Варто все ж зауважити, що проблема неоднозначного тлумачення цього терміна виникла не тільки в Україні. Як зазначає Ю. Бестерс-Дільгер (2010), проблема, яка виникла, закладена в самій Хартії: "Ці різнотлумачення є наслідком нечітких формулювань Хартії, що у свою чергу спричинені дискусіями і навіть суперечками в процесі розробки цього документа. Кожна держава сама приймає рішення щодо тлумачення відповідних понять і це неминуче справляє враження свавільної чи умисної диференціації при підході до конкретних мов".

Отже, мовна політика – галузь національної політики, що реалізується в сукупності ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративно-економічних, освітніх заходів, спрямованих на розвиток, розширення сфер функціонування, встановлення балансу мов, зміну чи збереження мовної ситуації, розв'язання мовних конфліктів тощо. Як явище мовна політика сягає часів формування перших державних утворень, однак поступово вона набирала все складніших і розмаїтіших форм, розширюючись і її функціональний спектр. Сьогодні складниками мовної політики є мовне планування і прогнозування, мовне будівництво, регулювання й управління (менеджмент), мовний маркетинг тощо. Серед ключових її категорій поняття державної мови та мови національної меншини як базові категорії, навколо яких вибудовуються мовні відносини в країні. Введення в законодавство поряд із терміном "державна мова" терміна "офіційна мова" вимагає детального розмежування цих понять

і відповідних як історико-культурних (наявність етнічних груп, які компактно проживають на певній території), так і адміністративних умов (федеративний устрій держави або наявність у її складі автономій). Розмежування цих понять відбувається в територіальних та функціональних координатах. Саме тому більшість унітарних країн, які законодавчо закріпили певну мову як державну або офіційну, використовують тільки один із цих термінів. В умовах українських реалій у межах мовнополітичних студій відбувається поступове розмежування термінів “регіональна або міноритарна мова” та “мова національної меншини”, що пов’язано з намаганням подолати негативні наслідки ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов національних меншин, обґрунтувавши потребу захисту тільки тих мов, яким необхідна підтримка. Їх розмежування все ж є доволі умовним і не відповідає основним тенденціям західноєвропейської практики терміновживання. Аргументи на підтримку вимоги обмежити коло підтримуваних згідно з положеннями Хартії мов тими, які перебувають під загрозою зникнення, варто віднаходити в самому тексті Хартії, тобто в контексті вживання відповідного терміна, а не в його змісті.

Подальші дослідження варто спрямувати на аналіз можливостей та перспектив використання маркетингових технологій у мовній політиці України.

Література

- Айрапетян, А.С. (2013). *Конституционно-правовые основы использования русского языка в странах Содружества независимых государств*. (Автореф. дис. канд. юр. наук). Саратовская государственная юридическая академия, Саратов.
- Баранов, А. (2001). *Введение в прикладную лингвистику*. Москва: Эдиториал.
- Бестерс-Дільгер, Ю. (2010). Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних мов або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. *Мовознавство*, 1, 94–99.
- Бодуэн де Куртенэ, И.А. (1963). *Избранные труды по общему языкознанию* (Т.1). Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Брицин, В.М. (2004). Мовна політика. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 357-360). Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана.
- Василенко В. (2016). Юридична регламентація статусу офіційної (державної) мови у практиці європейських держав. *Право України*, 3, 74–83.
- Васильева, Л.Н. (2004). *Законодательное регулирование использования языков в Российской Федерации*. (Автореф. дис. канд. юр. наук). Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, Москва.
- Данилевська, О. (2009). *Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР*. Київ.
- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин* (1992). № 994_014. Страсбург. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
- Забелина, Н.А. (2010). Двужычье: язык как достояние социума. *Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета*, 1, 37–46.
- Заблюцький, В.В. (2007). *Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації* (Автореф. дис. канд. політ. наук). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків.
- Ковальова, Т.В. (2008). Особливості формування категорійно-поняттєвого апарату мовної політики. *Державне будівництво*, 1. Взято з <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf>
- Кулик, В. (2010). *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*. Київ: Критика.
- Куць, О.М. (2004). *Мовна політика в державотворчих процесах України*. Харків.
- Лазаренко, Л. (2002). Досвід мовних політик світу й українська перспектива. *Українська мова*, 4, 3–22.
- Масенко, Л. (2010). *Нариси з соціолінгвістики*. Київ.
- Масенко, Л. (2012, Вересень 6) Європейська хартія як інструмент розколу країни. *День*, 158. Взято з <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ievropeyska-hartiya-yak-instrument-rozkolu-krayini>

- Мацнева, Є.А. (2010). Мовне регулювання у поліетнічному суспільстві. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2, 100–106.
- Нагорна, Л. (2005). *Політична мова і мова політики*. Київ.
- Німчук, В.В. (2004). Державна мова. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 135–138). Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана.
- Огієнко, І. (1994). Наука про рідномовні обов’язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. *Хрестоматія з курсу “Українська мова за професійним спрямуванням” для студентів факультету іноземних мов (спеціальність “Німецька мова і література”, “Французька мова і література”)*. Взято з <http://194.44.152.155/elib/local/2886.pdf>
- Прадід, Ю.Ф. (2006). Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній науці. *У царині лінгвістики і права* (с. 158–161). Сімферополь: Еліньо.
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)*. Справа № 1–6/99. (1999). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
- Селіванова, О.О. (2011). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Доквілля-К.
- Соссюр де Ф. (1977). *Труди по лінгвістичному знанню*. Москва: Прогресс.
- Термінологія законодавства (станом на 26.07.2019). *Верховна Рада України. Законодавство України*. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term>
- Ткаченко, Є.А. (2009). *Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект* (Автореф. дис. канд. юр. наук). Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків.
- Фішман, Дж. (2009). *Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в статуснопланувальній мовній політиці*. Київ: “К.І.С.”.
- Хауген, Э. (1975). Лінгвістика и языковое планирование. *Новое в лінгвістическій науці*. Вып. VII. *Соціолінгвістика*. Москва. Взято з <http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-75.htm>
- Шадже, А.М., Маргиев, А.В. (2011). О праве республик в составе Российской Федерации устанавливать свои государственные языки. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология*, 2, 226–236.
- Шайкевич, А.Я. (1995). *Введение в соціолінгвістику*. Москва: Росс. открытый ун-т (РОУ).
- Янковська, Г.В. (2014). Державна та/або офіційна мова: ототожнення чи розмежування? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 29 (1), 123–126.
- Eastman, C.M. (1983). *Language planning: An introduction*. San Francisco Cambler and Sharp.
- Gal, S., Irvine, J. (1995). The boundaries of languages and disciplines: How ideologies construct difference. *Social research*, 62(4), 966–1001.
- Ifukor, P. (2011). Linguistic Marketing in a marketplace of ideas: Language choice and intertextuality in a Nigerian virtual community. *Pragmatics and Society*, 2 (1).
- OSCE. Взято з <https://www.osce.org/national-minority-issues>

References

- Airapetian, A.S. (2013). *Konstitutsyonno-pravovye osnovy yspolzovaniya russkogo yazyka v stranakh Soderuzhestva nezavysymykh hosudarstv*. (Avtoref. dys. kand. jur. nauk). Saratovskaia hosudarstvennaia yurydycheskaia akademiia, Saratov.
- Baranov, A. (2001). *Vvedeniye v prykladnuiu lingvistiku*. Moskva: Edytoryal.
- Besters-Dilher, Yu. (2010). Sylni ta slabki storony Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo minorityarnykh mov: zakhidnoievropeyskyi dosvid. *Movoznavstvo*, 1, 94–99.

- Boduэн de Kurtenэ, Y.A. (1963). *Yzbrannye trudy po obshchemu yazykoznaniyu* (T.1). Moskva: Yzdatelstvo Akademii nauk SSSR.
- Brytsyn, V.M. (2004). *Movna polityka. Ukrainska mova. Entsyklopediia* (s. 357–360). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana.
- Vasylenko V. (2016). Yurydychna rehlementatsiia statusu ofitsiinoi (derzhavnoi) movy u praktytsti yevropeiskykh derzhav. *Pravo Ukrainy*, 3, 74–83.
- Vasyleva, L.N. (2004). *Zakonodatelnoe rehulyrovanye yspolzovanyia yazykov v Rossyiskoi Federatsyy*. (Avtoref. dys. kand. jur. nauk). Yn-t zakonodatelstva y sravnitelnoho pravovedeniya pry Pravytelstve Rossyiskoi Federatsyy, Moskva.
- Danylevska, O. (2009). *Mova v revoliutsii ta revoliutsiia v movi: movna polityka Tsentralnoi Rady, Hetmanatu, Dyrektorii UNR*. Kyiv.
- Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn* (1992). № 994_014. Strasburh. Vziato z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
- Zabelyna, N.A. (2010). Dvuiazychye: yazyk kak dostoianye sotsyuma. *Uchenye zapysky. Elektronnyi nauchnyi zhurnal Kurskoho hosudarstvennoho unyversyteta*, 1, 37–46.
- Zablotskiy, V.V. (2007). *Movna polityka v Ukraini: stan ta napriamy optymizatsii* (Avtoref. dys. kand. polit. nauk). Kharkivskiy natsionalnyi unyversytet imeni V.N. Karazina, Kharkiv.
- Kovalova, T.V. (2008). Osoblyvosti formuvannya katehoriino-poniattievoho aparatu movnoi polityky. *Derzhavne budivnytstvo*, 1. Vziato z <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf>
- Kulyk, V. (2010). *Dyskurs ukrainskykh medii: identychnosti, ideolohii, vladni stosunky*. Kyiv: Krytyka.
- Kuts, O.M. (2004). *Movna polityka v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy*. Kharkiv.
- Lazarenko, L. (2002). Dosvid movnykh polityk svitu y ukrainska perspektyva. *Ukrainska mova*, 4, 3–22.
- Masenko, L. (2010). *Narysy z sotsiolinhvistyky*. Kyiv.
- Masenko, L. (2012, Veresen 6) Yevropeiska khartiia yak instrument rozkolu krainy. *Den*, 158. Vziato z <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ievropeyska-hartiya-yak-instrument-rozkolu-krayini>
- Matsnieva, Ye.A. (2010). Movne rehuliuвання u polietnichnomu suspilstvi. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 2, 100–106.
- Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i mova polityky*. Kyiv.
- Nimchuk, V.V. (2004). Derzhavna mova. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (s.135–138). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana.
- Ohiienko, I. (1994). Nauka pro ridnomovni oboviazky: Ridnomovnyi Katekhyzys dlia vchyteliv, robitnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokooho hromadianstva. *Khrestomatiia z kursu “Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam” dlia studentiv fakultetu inozemnykh mov (spetsialnist “Nimetska mova i literatura”, “Frantsuzka mova i literatura”)*. Vziato z <http://194.44.152.155/elib/local/2886.pdf>
- Pradid, Yu.F. (2006). Poniattia derzhavnoi ta ofitsiinoi movy v suchasni yurydychnii nautsi. *U tsaryni linhvistyky i prava* (s.158–161). Simferopol: Elino.
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen statti 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannya derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannya ta vykorystannya yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy (sprava pro zastosuvannya ukrainskoi movy)*. Sprava № 1–6/99. (1999). Vziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
- Selivanova, O.O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia*. Poltava: Dokvillia-K.
- Sossiu de F. (1977). *Trudy po yazykoznaniyu*. Moskva: Prohress.
- Terminolohiia zakonodavstva (stanom na 26.07.2019). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Vziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term>
- Tkachenko, Ye.A. (2009). *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання movnykh vidnosyn: porivnialnyi aspekt* (Avtoref. dys. kand. jur. nauk). Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv.

- Fishman, Dzh. (2009). *Ne kydaite svoiu movu napryzvoliashche: Prykhovani statusni namiry v statusnoplanuvalnii movnii politytsi*. Kyiv: "K.I.S."
- Khauhen, Э. (1975). Lыnhvystyka y yazykovoie planyrovanye. *Novoe v lыnhvystyke*. VII. Sotsyolыnhvystyka. Moskva. Vziato z <http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-75.htm>
- Shadzhe, A.M., Marhyev, A.V. (2011). O prave respublyk v sostave Rossyiskoi Fekderatsyy ustanavlyvat svoy hosudarstvennyye yazyky. *Vestnyk Adyheiskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Seriya 1: Rehyonovedenye: fylosofyia, ystoryia, sotsyolohyia, yurysprudentsyia, polytolohyia, kulturolohyia*, 2, 226–236.
- Shaikevych, A.Ia. (1995). *Vvedenye v sotsyolыnhvystyku*. Moskva: Ross. otkrytyi un-t (ROU).
- Yankovska, H.V. (2014). Derzhavna ta/abo ofitsiina movy: ototozhnennia chy rozmezhuвання? *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO*. 29 (1), 123–126.